

İTTİHAT VE TERAKKİ PARTİSİ: TARİHSEL VE KURAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Committee of Union and Progress: Historical and Theoretical Evaluation

Ömer ÇİÇEK

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi, omercicekk@yandex.com.tr

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Makale Geçmişi:

Geliş: 05 Nisan 2019

Kabul: 18 Haziran 2019

Anahtar Kelimeler:

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Doğu

Teorileri, Parti Tipolojileri,

Kurumsallaşma Ölçütleri

© 2019 PESA Tüm hakları saklıdır

Bu çalışmanın amacı, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan meclis içerisinde ve sonraki yıllarda ülke siyasetinde oldukça aktif bir şekilde rol alan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir siyasi parti olup olmadığını siyasi parti tanımı, parti tipolojileri ve kurumsallaşma ölçütleri çerçevesinde ortaya koymaktır. Osmanlı'da muhalif seslerin giderek yükseldiği bir dönemde bir grup Askeri Tıbbiye öğrencisi tarafından meşrutiyeti yeniden ilan etmek amacıyla gizli bir örgüt olarak kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, taşıdığı değerler ve izlediği politikalarla Türk siyasi tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Çalışmada öncelikli olarak cemiyetin tarihsel süreci ele alınmış; daha sonra siyasi parti tanımına uygunluğu, ileri sürülen parti tipolojilerine ve kurumsallaşma ölçütlerine ne ölçüde uyum sağladığı örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun için literatür taraması tekniği kullanılmış; aynı dönemde faaliyet gösteren siyasi oluşumlarla karşılaştırmalara yer verilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasi parti tanımı, parti tipolojileri ve kurumsallaşma ölçütleriyle değerlendirildiğinde; cemiyetin siyasi parti tanımına uygunluk gösterdiği, belli parti tipolojilerine uygun bir yapıya sahip olduğu ve kurumsallaşma ölçütlerinin büyük bir bölümünü karşıladığı ortaya konulmuştur.

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Article History:

Received: 05 April 2019

Accepted: 18 June 2019

Keywords:

Committee of Union and Progress, Birth Theory, Species of Political Parties, Institutionalization Criteria

© 2019PESA All rights reserved

The aim of this study is to reveal whether the Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki Cemiyeti), which has a very active role in the politics of the country after the declaration of the Second Constitutional Monarchy and in the following years, is a political party in terms of the definition of political party, species of political parties and institutionalization criteria. The Committee of Union and Progress, which was established as a secret organization by a group of Military Medicine students in order to re-declare the constitutional monarchy in a period when the opposition voices were rising, gained an important place in the Turkish political history with its values and policies. In the study, the historical process of the society has been discussed; then, the extent to which it conforms to the definition of political parties and the extent to which it has been put forward to the species of parties and institutionalization criteria has been tried to be explained with examples. Literature screening technique was used for this purpose and compared with political entities operating in the same period. When the Committee of Union and Progress is evaluated with the definition of political party, species of parties and institutionalization criteria; It is revealed that the society complies with the definition of political party, has a structure compatible with certain species of parties and meets most of the institutionalization criteria.

GİRİŞ

Tanzimat'ın ilerleyen yıllarında ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti¹, öncülleri olarak niteleyebileceğimiz Genç Osmanlılar oluşumu ile birlikte Osmanlı Devleti içerisinde meşruti temellerin atılmasına en önemli katkıları sunan oluşum olarak gösterilebilir. Hareketin ortaya çıkış nedeni o dönemdeki pek çok padişahın ve devlet adamının yapmaya çalıştığı gibi memleketin çöküşüne mani olup devleti kurtarmaktır. İTC, dönemin şartlarından dolayı gizli olarak başladığı hayatına çetrefilli dönemlerden, yurtdışı faaliyetlerinden geçtikten sonra Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adı altında o güne kadarki tüm muhalif unsurların toplandığı bir oluşum olarak devam edecektir. Daha sonra eline geçen fırsatları değerlendirerek II. Meşrutiyeti ilan ettirecek ve yapılan seçimlere girerek kurulan meclis içerisinde yer alacaktır. Böylece İTC gizli bir cemiyet olmaktan çıkıp muhalefetin de baskılarıyla siyasi bir parti olduğunu kabul edecek; Osmanlı Devleti'nin son dönemine damga vurduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşmasına da getirdiği zihniyet ve kadrolarla damga vuracaktır. Cemiyet her ne kadar siyasi parti olduğunu ilan etmiş olsa da bu anlamda bir incelemeye tabi tutulmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın konusu da İTC'nin hangi şartlar altında ortaya çıktığı; ne tür süreçlerden geçtikten sonra meşrutiyeti ilan ettirerek yeni bir dönemi başlattığı; hangi temel değerler üzerine kurulduğu ve siyasi partileri açıklamak üzere geliştirilen doğuş, modernleşme, bunalım, birleşme ve bölünme teorilerine, siyasi parti tipolojilerine ve kurumsallaşma ölçütlerine ne ölçüde uyumluluk gösterdiği sorularına cevap aramaktır.

Çalışmanın, Türk siyasi hayatına damga vuracak olan böyle bir partinin ne tür bir süreç sonucunda ortaya çıktığını açıklayarak çeşitli teoriler bağlamında değerlendirmek ve çok partili hayata ilk geçiş denemesinin Türk demokrasi tarihine neler kattığını dönemin en önemli siyasi oluşumu olan İTC ekseninde değerlendirebilmek bakımından öneme sahip olduğu söylenebilir.

Çalışmanın amacı İTC'nin oluşumunu tarihsel süreç içerisinde inceleyerek elde edilen çeşitli tarihsel verilerle İTC'yi siyasi partilerin doğuş teorileri, parti tipolojileri ve kurumsallaşma ölçütleri bağlamında değerlendirmektir. Bunu yapmak için literatür taraması tekniği kullanılmış, pek çok alternatif kaynak arasından çalışmaya en çok katkı sağlayacağı düşünülenler seçilmiştir. Ayrıca siyasi partilerin doğuş teorileri, parti tipolojileri ve kurumsallaşma ölçütlerine uyumluluk açısından karşılaştırma yapabilmek amacıyla İTC döneminde bulunan diğer siyasi oluşumlardan da örnekler verilmiştir. Çalışmaya İTC'nin oluşumunu sağlayan arka plan açıklanarak başlanacak, ardından cemiyetin kuruluşu, içerisinde yaşanan kopuşlar, yeniden doğuşlar, devrime etkileri, seçimlerdeki durumu, temel değerleri ele alınacaktır. Son olarak siyasi parti tanımı bağlamında ele alınacak; ardından doğuş teorileri, parti tipolojileri ve kurumsallaşma ölçütleri bakımından incelenecektir.

1.İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Tarihsel Bir Gözetiş

İTC, 1889 yılında kuruluşundan 1918 yılında kapatılışına kadar 29 yıllık bir süreç içerisinde var olsa da aslında kuruluşunun kökenleri biraz daha geçmişe dayandırılabilir. Mimarı olduğu düşüncelerin de günümüzde hâlâ temsil edildiği söylenebilir.

1.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşumunu sağlayan tarihsel arkaplan

İTC ve onun yanında diğer Türk siyasi partilerinin de oluşmasını sağlayan temel etmen, kuşkusuz Tanzimat Fermanı ile birlikte başlayan yeni süreçtir. 3 Kasım 1839'da Mısır bunalımının baş gösterdiği bir sırada ilan edilen fermanla birlikte hangi dinden olursa olsun bütün halk için kanun önünde eşitlik, zorunlu askerlik sistemi ve iltizam sisteminin yerine kurulacak yeni bir vergi toplama sistemi gibi kökten değişiklikler öngörülmüştür. Bu köklü değişimlerle Tanzimat'ın Osmanlı modernleşmesinin yolunu açan bir dönemi başlattığı söylenebilir (Zürcher, 2000: 79-80).

Tanzimat ile birlikte devlet yönetiminin önemli bir ölçüde saraydan çıkıp bürokrasinin eline geçmeye başladığı görülür. Bürokrasiye yönelik en ciddi eleştiri ise Genç Osmanlılardan gelmiştir. Genç

¹ Çalışmanın devamında İTC olarak adlandırılacaktır.

Osmanlılar, Osmanlı Devleti içinde 19. yüzyılın ikinci yarısında meşrutî temelli bir sistem kurmak, Kanun-i Esasî ilan edildikten sonra ise serbest seçimlere gitmek ve bu yolla oluşturulacak meclise ülkenin geleceğini teslim etmek gibi fikirlerle yola çıkmış ve örnek olarak Batı'yı almış bir topluluktadır (Burak, 2003: 291).

1860'larda Osmanlı düşünce hayatında önde gelen üç kişi, laik-ulusçu düşünceye sahip Şinasi, onun yanında modernleşmeci-İslamcı Namık Kemal ve İslamcılıkla laiklik, Türkçülükle Osmanlılık arasında gidip gelen Ali Suavî'dir (Ortaylı, 2014: 450-451). Genç Osmanlıların hedefleri göz önünde bulundurulduğunda İTC'yi meydana getiren kadrolar üzerinde önemli etkiler bıraktıklarını ifade etmek mümkündür.

Özellikle yurtdışında yürüttükleri muhalif faaliyetlerle görüşleri Osmanlı bürokrasisi içerisinde de benimsenen Genç Osmanlılar, meşrutiyeti ilan ettirerek bir anayasa ve meclisin oluşturulmasını da sağlamışlardır. 31 Ağustos 1876 tarihinde hal edilen V.Murat'ın yerine tahta çıkan II. Abdülhamit, Kanun-i Esasî'yi 23 Aralık 1876 tarihinde ilan etmiştir (Gözler, 2010: 165-166). Kanun-i Esasî'nin İTC'nin ortaya çıkışında ve meclis içerisinde bir parti olarak yer almasında önemli bir etken olduğu söylenebilir.

Batı'nın tekniğini, idari sistemini, eğitimini ve askeri teşkilatını model olarak alıp bir yandan da halkı nezdinde İslamiyet'i güçlendirmeye çalışan II. Abdülhamit, bu amacına ulaşmak için Harbiye, Mülkiye ve Askeri Tıbbiye'nin programlarını geliştirmiş ve çok sayıda yeni okullar açarak 19.yy müspet ilimlerini bu okullarda okutmaya başlamıştır. Atılan bu adımlar sonrası yeni açılan okullarda okuyanların ve yabancı dil bilenlerin sayıları arttığı gibi Batı'yı Batı'da geliştirilen müspet ilimlerle bir tutan ve Batı'yı güçlü olmaya prim veren bir uygarlık olarak görmeye başlayan bir kuşak yetişmiştir. İşte bu kuşağın İTC'nin temelini atan ve padişaha karşı muhalefetini yurt dışında sürdüren Jön Türklerin de aralarında bulunduğu kuşak olduğu söylenebilir (Mardin, 1991: 17-18).

1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarih sahnesine çıkışı

II. Abdülhamit rejimi, yenilik yanlısı aydınların merkezden uzaklaştırılması, hafiye örgütünün varlığı ve sansürün alanının her geçen gün daha da genişlemesi bazı memnuniyetsizliklere sebep olmuş; özellikle yükseköğrenim veren okullarda bazı oluşumlar ortaya çıkarak inkılâp hareketlerine girişmişlerdir. Bu doğrultuda ilk önemli hareket Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin oluşturduğu ve ilk adı İttihad-ı Osmanî olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir (Kuran, 2012: 154). Zihniyet farklılığı nedeniyle Mekteb-i Tıbbiye'nin muhalefetin kalesi haline geldiğini söyleyen Hanioglu (1985: 173-174), tıbbiyenin özellikle biyolojik materyalizme yönelik geniş ilgi nedeniyle; gerçekte var olanla arzu edilen idealler arasında büyük farkların bulunduğu bir bireyin ortaya çıkarılması konusunda önde gelen bir kurum olduğunu belirtmektedir. Okulda 1880'li yılların ortalarından itibaren örgütlü bir muhalifliğin faydalarına ilişkin çeşitli görüşmeler yapılmış ve öğrenciler tarafından yoğun tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Gün geçtikçe okulda yaygınlık kazanan bu durum, İbrahim Temo ve İshak Sükûti'nin yaptıkları görüşmelerin ardından kendilerine yakın olarak gördükleri Abdullah Cevdet ve Mehmed Reşid'e; hemen ardından Konyalı Hikmet Emin'e durumu aktarmalarıyla cemiyetin kurulmasına yönelik ilk karar alınmıştır. Cemiyetin temelleri 3 Haziran 1889 tarihinde gerçekleştirilen toplantıyla birlikte atılmıştır.

İlk lideri İbrahim Temo olan cemiyet, kuruluşundan sonra da temellerinin atıldığı Askeri Tıbbiye ve onun gibi diğer yüksekokullarda yayılmaya devam etti. Abdülhamit'in kurduğu düzende bu şekildeki bir muhalif örgüt ancak gizli kalarak yaşamını sürdürebilirdi. Cemiyetteki gizlilik esasları, masonların gizlilik esaslarına benzemektedir. Bunun nedeni olarak Brindisi ve Napoli'yi ziyaret eden İbrahim Temo'nun buralardaki Farmason localarını ziyaret ederek İtalyan Masonları Teşkilatı'nın tarihi ve örgütlenme şekilleri üzerine bilgi toplamış olması görülebilir. Cemiyet ise İtalyan ihtilalci Carbonari örgütünden etkilenecek hücreler halinde örgütlenmiştir (Burak, 2003: 297-298; Akşin, 2006: 35).

İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin kurulduğu yıl olan 1889'da ayrıca Paris'teki Jön Türklerin lideri olan Ahmet Rıza Bey tarafından İbrahim Temo'nun kurucusu olduğu cemiyet örnek alınarak Terakki ve İttihat Cemiyeti kurulmuştur (Burak, 2003: 298). Bu iki grup birbirinden haberdardı ve birlikte Jön

Türk hareketini oluşturuyorlardı. Muhafız kişi ve çevrelerle kurduğu ilişkiler sonucunda tanınırlığı artan ve ülke içinde ve dışında pek çok şubeler kurarak örgütlenme yoluna giden cemiyet, uzun süre boyunca iç eğitim sayılabilecek toplantılar yapmış; eyleme ve propagandaya geçmek konusunda aceleci olmamıştır. Cemiyetin "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" ismini alması ise 1889 ile 1895 yılları arasına rastlayan bir hadisedir. Paris'te Fransız pozitivistlerinin başı olan Pierre Lafitte'den ders alan Ahmet Rıza, Auguste Comte pozitivistizminin ilkelerini oluşturan "İntizam ve Terakki"yi çok benimsemiş ve bunu İstanbul'daki İttihat-ı Osmani mensuplarıyla haberleşmelerinde dile getirmiştir. Cemiyetin adı, buradaki "Terakki" kelimesinin yanına "İttihat" kelimesi eklenerek oluşturulmuştur. İntizam kelimesini devrimcilik yaftası yememek için kullanmayan cemiyetin İttihat kelimesini tercih etmesinin nedeninin Osmanlıcılığa vurgu yaparak Müslüman olmayan topluluklar için de örgütü çekici kılmak olduğu söylenebilir (Akşin, 2006: 35-36; Uğurlu, 2009: 19).

İTC'nin 19. yüzyıl islahat hareketlerinin ve özellikle de Genç Osmanlılar çizgisinin bir uzantısı olduğu ifade edilebilir. İttihatçılar da Genç Osmanlılar gibi yalnızca devletin nasıl kurtarılacağı sorunuyla ilgilenmişlerdir. Bu sorunla ilgilenirken Genç Osmanlıların 1860-70 yıllarında getirdikleri çözüm yoluna alternatif bir çözüm üretmemişlerdir. Bu yolu meşruti bir hükümet kurarak padişahın yetkisi kısıtlamayı ve azınlıklara yasa önünde eşitlik tanıyarak onların isteklerini yerine getirmeyi öngören bir yol olarak görülmüştür (Ahmad, 1999a: 33).

1.3. Cemiyet içi kamplaşmalar ve ayrılıklar

Ermenilerin milliyetçilik hislerine yenik düşüp kurdukları ihtilal cemiyetleriyle devleti zevale uğrattıkları girişimlere başlaması, uzun süre boyunca eyleme geçmeden faaliyetlerini yürüten İttihatçıları harekete geçiren temel unsur olarak görülebilir. İstanbul'daki İttihatçıları harekete geçiren bu telaş, Paris'te de sonuç vermiş; Ahmet Rıza ile Halil Ganem ayda iki kez Fransızca yayınlanacak olan Meşveret Gazetesi'ni 1895 senesi sonlarında çıkarmaya başlamıştır. Ahmet Rıza aynı sıralarda İstanbul'daki İTC örgütünün önerisiyle cemiyetin Paris şube reisi olmuştur (Akşin, 2006: 41). Bu sıralarda kimi öğrencilerin verdikleri istihbarat üzerine örgüt için ilk tutuklamalar başlamıştır. Yıldız Sarayı'nın geniş tahkikatı sonucu Abdülhamit'e darbe planları ortaya çıkınca pek çok öğrenci Trablusgarp ve Fizan'a sürgün edilmiş; bildirge dağıtanlar tutuklanarak hapsedilmiştir. Pek çok önemli isim ise yurtdışına kaçmıştır. İttihatçıların kaçtıkları yerlerin daha çok Avrupa ve Mısır ağırlıklı olduğu görülmektedir (Tunaya, 1988: 20; Akşin, 2006: 41).

Ülke dışındaki Jön Türkler kalabalık bir kitle olmamakla birlikte türdeşlerde değildiler. Sürekli anlaşmazlıklarla birbirinden ayrılan Jön Türklerin arasında gruplaşmalar baş göstermiştir. Bu grupların başında Osmanlılık kavramının geliştirilip, eğitime öncelik verilmesini ve hukuk karmaşasının giderilmesini söyleyen Ahmet Rıza ve Meşveret Gazetesi gelmektedir. Halka rağmen halk için görünümünde olduğu görülen Ahmet Rıza cephesi, Batı'nın emperyalist yönüne dikkat çekerek askeri elit gücün sivil hayata da önderlik yapmasını savunmuştur.

Bir diğer grup tarihçi Murat Bey'in grubudur. Bu grup Kahire'de çıkarılan Mizan Gazetesi etrafında oluşmuştur. Reformları gerçekleştirmek için Avrupa'nın yardımına başvurulması gerektiğini düşünen grup, anayasanın yeniden yürürlüğe girmesinin yeterli olmayacağını; parlamentoya gereksinim olmadığını; elit kişilerden oluşmuş bir mecliste meşveret yapılması gerektiğini savunmaktaydı. Ayrıca onlara göre halk eğitilmeye kadar yönetime etkin bir şekilde katılmamalıydı.

1904 yılında Cenevre'de İttihat Dergisi'ni çıkaran Abdullah Cevdet, bir diğer Jön Türk grubunun başıdır. Cumhuriyet döneminde de yayın hayatına devam eden İttihat Dergisi, batı kültürü ve laik toplumun lehine, anti-monarşist ve radikal bir çizgide yayın yapmıştır. (Burak, 2003: 299).

Abdülhamit, aralarında gruplaşmaların başladığı örgütü daha da bölmek ve ülke içine çekmek için çeşitli hamleler yapmıştır. Bunlardan birincisi 1897 yılında İttihatçılar ile anlaşması için serhafiye Ahmet Celalettin Paşa'yı görevlendirmesidir. Abdülhamit bu hamlesinde ilk anda Mizancı Murat Bey'i ikna ederek başarılı olmuştur. Mizancı Murat için yaptığı girişimi 1899'da tekrar yineleyen Abdülhamit, Ahmet Rıza Bey'in çevresini de büyük ölçüde boşaltmıştır (Tunaya, 1988: 20-21). Serhafiye Ahmet Celalettin Paşa'nın bu ikna turlarındaki en önemli kozu ise İttihatçılar lehine

hazırlanan af genelgesidir. Fakat Dr. Nazım ve Ahmet Rıza ikna olmamışlardır. Ahmet Celalettin Paşa, diğer ikna turlarında ise büyük oranda başarı sağlamış; Cenevre Merkez Komitesi'ni dağıtmış ve aralarında cemiyetin önde gelen isimlerinden İshak Sukûti, Abdullah Cevdet ve Tunalı Hilmi'nin de olduğu altmış kadar üyeyi yurda dönmeye ikna ederek örgüte ciddi güç kaybettirmiştir (Aslan, 2008: 97-98).

Bazı şubeleri dağılan ve önemli üyelerini kaybeden cemiyete bu zor durumunda yeniden canlılık kazandıran kimi olaylar meydana gelmiştir. İstanbul'da artan baskılar üzerine bazı kişiler, siyasal ve sosyal etkinliklerini sürdürebilmek için yurt dışına kaçarak cemiyete destek olmaya başlamışlardır. Bunların arasında Abdülhamit'in eniştesi Damat Mahmut Celalettin Paşa ve oğulları Prens Sabahattin ile Lütfullah Beyler de vardır. Bunların Paris'e gelmesiyle birlikte cemiyet içerisinde hareketlilik tekrardan başlar. Fakat anlaşmazlık ve kişisel rekabet artar. Cemiyetin yeniden etkinlik kazanmasını sağlayan bu olaylar sonrasında, cemiyet içerisindeki yöneticiler büyük ölçüde değişmiştir. Devletin önemli makamlarında görev alan eski devlet adamları cemiyet yönetimini ele geçirmişlerdir (Tunaya, 1988: 21; Uğurlu, 2009: 31).

Prens Sabahattin ve Lütfullah beylerin bir bildirgesiyle yapılan çağrı üzerine Jön Türkleri birleştirmek amacıyla 4-9 Şubat 1902 tarihleri arasında Paris'te "Birinci Jön Türk Kongresi" düzenlenmiştir. Bu kongre, Jön Türkleri birleştireceğine bölmüş; ortaya iki ayrı cemiyet çıkmıştır. Ahmet Rıza ve grubu "Terakki ve İttihat Cemiyeti"ni kurarak Şura-yı Ümmet Gazetesi'ni çıkarmaya başlamışlardır. Bu cemiyetin ideolojik arka planı Auguste Comte ve pozitivism olmuştur. Prens Sabahattin grubu ise "Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"ni kurmuşlardır. Cemiyetin yayın organı Terakki Gazetesi, ideolojik arka planı ise Edmond Desmolin ve Frederic Le Play'in İlim-i İctima (Science Sociale) doktrindir. Kongrede yaşanan bu çatışma ülke siyasetine de girecek ve iktidar-muhalefet akımlarını meşrutiyet dönemi boyunca şekillendirecektir.

Bu bölünmeden sonra ülke içindeki çalışmalar durma noktasına gelmiş; öğrenci kesimin elinden çıkan ve tutucu bürokrat kişilerin eline geçen gizli cemiyet gölgede kalmıştır (Tunaya, 1988: 21; Akşin, 2006: 66).

1.4. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ve yeniden diriliş

Jön Türkler 1900'lerin başında faaliyetlerinin çoğunluğunu yurtdışında yürütürken yurt içinde de çeşitli örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi 1906 yılında İstanbul Mercan İdadisi öğrencileri tarafından gizli bir kongrede alınan kararla kurulan ve aralarında Ethem Nuri ve Abdullah Cevdet'in de olduğu Osmanlı İttihat ve İnkılâp Cemiyeti'dir. Kongrede aldığı karar gereğince Cenevre'deki Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşen bu cemiyetin kurulmasındaki amaç, 1902'de Paris Kongresi'nde ortaya çıkan anlaşmazlık sonucu ülküsünden ve eylemlerinden uzaklaşan ihtilal hareketini yeniden örgütlenmektir.

İkincisi 1906 yılında Şam'da kurulan Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'dir. Bu cemiyetin üyeleri arasında Mustafa Kemal de vardır. Şam'da bulunun 5.Ordu subayları arasında hızla yayılan cemiyetin Yafa ve Kudüs şubeleri açılmıştır. Çalışmalarını gizlilik içerisinde yürüten cemiyet, Kanuni Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesini, meşrutiyet yönetiminin yeniden tahsisini ve baskı rejiminin yıkılmasını istemektedir. Cemiyet bir süre sonra Mustafa Kemal aracılığıyla Selanik'te kurulan "İttihat ve Terakki Cemiyeti"ne katılmıştır (Uğurlu, 2009: 35-36).

1906 yılının Eylül ayında Selanik'te çoğunluğu 3.Ordu subaylarından oluşan on arkadaş tarafından Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyetin 1908 yılında gerçekleşecek devrimin kadrolarını sağlayan ve ülke içinde gerçek bir kuvvet olarak asıl İTC'yi ortaya çıkararak oluşum olduğu söylenebilir. Kurucu on kişi arasında Bursalı Tahir (Kaymakam, Yarbay ve 1 Numaralı üye), Naki Bey (Binbaşı), Talat Bey (Posta ve Telgraf İdaresi Başkâtibi), Mithat Şükrü Bey (Maarif Muhasebecisi), Rahmi Bey (Sonraların İzmir valisi Selanikli bir genç), Ömer Naci Bey (Yüzbaşı), Edip Servet Bey (Yüzbaşı), Kazım Nami Bey (Müşiriyet Yaveri ve Yüzbaşı), İsmail Canbolat Bey (Yüzbaşı) ve Hakkı Baha Bey (Yüzbaşı)

bulunmaktaydı.² Makedonya topraklarında kurulan bu ihtilalci ekibin, ülke içinde ya da dışında aynı amaçla kurulan cemiyetleri kendine çekerek kaynaştırmayı başardığı söylenebilir (Tunaya, 1988: 21-22; Akşin, 2006: 91-92).

Şam ve Selanik'teki örgütlenmelerin ortaya çıkmasında 1905 yılındaki Rus İhtilali'nin ve bu ihtilal neticesinde bu ülkede ve İran'da kurulan meşrutiyet yönetimlerinin, ayrıca Makedonya bunalımı üzerine Rumeli topraklarında Avrupa müdahalesinin somut bir şekilde artmasının büyük etkisi olduğu söylenebilir (Akşin, 2006: 92). Cemiyetin amaçlarından birisi de devletin iç işlerine müdahale etmek suretiyle Bulgarları himaye eden Rus politikasını reddetmek yoluyla orduda görevli subayları cemiyete katmak olarak gözükmektedir. Hücre biçiminde örgütlenen cemiyetin Meclis-i Umumi üyeleri, Talat, İsmail Canbolat ve Rahmi Beylerdi. Üyelerin alımında mason teşkilatına has bir usul takip eden cemiyette sadece yemin merasimine getirilen üyeler birbirini tanırdı. Cemiyetin gayrinizamî olarak kurulan Manastır merkezinde Enver, Kazım ve Hüseyin Beylerin görev almasıyla birlikte Manastır'da örgüt faaliyetlerinin hızlandığı söylenebilir (Aslan, 2008: 104-105).

Silahlı kuvvetler çevresinde hızla yayılan cemiyetin asker ve sivil üye sayısı artmış; gizli ve ihtilalci bir güç olmuştur. Ülke içinde gelişen bu cemiyetin ortaya çıkmasına seyirci kalan Paris'tekiler adına gizli olarak Selanik'e gelen Paris temsilcisi Doktor Nazım Bey ile birleşme anlaşması yapılmış ve örgüt "Terakki ve İttihat" ismini almıştır. Doğrudan doğruya Osmanlı ordusunun girişimi olan bu oluşuma siviller daha sonra katılmışlardır. İhtilalci yer altı çalışmalarında da başarı sağlayan ve Abdülhamit'in bastırıcı elemanlarıyla çarpışan cemiyetin patlamaya hazır duruma geldiğini ifade etmek mümkündür (Tunaya, 1988: 22-23).

1.5. II. Meşrutiyet'in ilanı ve İttihat ve Terakki'nin yönetimi ele alması

Temmuz 1908 devrimini ortaya çıkaran küçük nedenlerin arasında ülkede ve orduda enflasyonun yükselmesiyle pahalılığın artması ve maaş ödemelerinin gecikmesi ile değişik bölgelerde ortaya çıkan grevler ve küçük çaplı isyanlar tetikleyici unsur olarak gösterilebilir. Fakat devrimin esas nedeni Makedonya sorunudur. 1908'in Haziran ayında Almanya'ya duydukları ortak korkudan dolayı birbirine iyice yakınlaşan Rus Çarı ve İngiltere Kralı VII. Edward'ın Baltık kıyısındaki Reval'de yaptıkları buluşmadan çıkan sonuçlardan biri Makedonya sorununun çözümüne ilişkindi. Yabancı denetimini esas alan bu çözüme göre padişah sadece görünüşte bir hükümdar olarak kalacaktı. Reval'de yapılan görüşmenin haberleri İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı'yı parçalama konusunda anlaştıkları söylentisiyle beraber Selanik'e ulaştıca İTC harekete geçmeye karar verdi. Kolağası Niyazi Bey ve Yüzbaşı Eyüp Sabri dağa çıktılar ve bir bildiri yayınlamaya amaçlarının Abdülhamit'in baskı yönetimini sonlandırmak olduğunu ilan ettiler. Binbaşı Enver Bey ise Selanik yakınlarındaki Tikveş'te askerleriyle dağa çıktı ve ayaklandı. Olayları bastırmak için İstanbul'un Manastır'a gönderdiği güvenilir subay ve paşaların kimileri öldürüldü. Kimi askerler ise isyancıların etkisine girip onlarla savaşmayı reddettiler.³ Sonunda pes eden padişah, 23 Temmuz 1908 gecesinde otuz yıllık bir aradan sonra Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koydu (Zürcher, 2000: 135-136; Uğurlu, 2009: 41-42).

1.6. 1908 seçimleri ve yeni meclisin oluşması

Artık su yüzüne çıkan cemiyetin imparatorluğun en önemli siyasi gücü konumuna geldiği söylenebilir. Selanik'ten İstanbul'a gelen cemiyetin Heyet-i Umumi üyeleri Yıldız Sarayı'ndaki padişahı ikinci planda bırakacak bir fiili iktidar ve başvuru makamı gibiydiler. Büyük bir prestije sahip olan İTC, "Ruh-u Devlet", "Cemiyet-i Mukaddese" olarak ifade edilmiştir (Tunaya, 1988: 23-24).

Anayasanın ilanını izleyen dönemde özgürlük alanındaki gelişmeler sonucu siyasal örgütlenme ve basın alanında patlama yaşanmıştır. Yüzlerce yeni süreli yayın ortaya çıkarken Eylül 1908'de Ahrar Fırkası ilk Türk siyasi partisi olarak ortaya çıkmıştır. Türk siyasi tarihine hürriyetin ilanı olarak geçen

² Bu on kişilik grubun en ilginç özelliği tüm üyelerinin tarikat mensubu ve bir iki kişi dışında mason olmalarıdır (Tunaya, 1988: 22).

³ Abdülhamit'in en güvendiği isimlerden Şemsi Paşa'nın öldürülmesi padişahın istibdat rejimine indirilmiş bir darbe olarak ifade edilebilir (Uğurlu, 2009: 42).

anayasanın tekrardan yürürlüğe girmesi seçimlerin yapılmasını ve Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını gündeme getirmiştir. Seçimlerde uygulanmak üzere I. Meşrutiyet döneminde meclisten geçen fakat onaylanmayan İntihab-ı Mebusan Kanunu padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe konulmuştur⁴ (Dursun, 2010: 370-371).

1908'in Aralık ayında yapılan seçimlerde İTC ile Ahrar Fırkası yarışmıştır. Tarihimizin ilk serbest ve hür seçimleri İttihatçıların zaferiyle sonuçlanmıştır. Toplamda 122 seçim çevresinden 281 mebus seçilmiştir. Bu seçimler demokratik seçimlere gidişte önemli bir aşama olmuştur (Dursun, 2010: 371). Vekillerin 142'si Türk, 60'ı Arap, 25'i Arnavut, 23'ü Rum, 12'si Ermeni, 5'i Musevi, 3'ü Sırp, 1'i ise Ulah'tır. Bu tablo, tam bir Osmanlılık tablosudur (Türe, 2010: 49). Seçimler neticesinde mecliste hiçbir vaziyette türdeş olmayan her an bölünme ve çatışmaya hazır bir vekil kitlesinin ortaya çıktığı söylenebilir. Seçimler yerleşmiş çok partili bir rejim içinde yapılmadığı için İTC çatısı altında toplanan farklı gruplar kısa süre sonra muhalefet hareketlerine dönüşmüştür (Tunaya, 1989: 163).

1.7. 31 Mart Vakası ve karşı devrim hareketi

1909 Nisan'ında İttihatçılar aleyhine muhalefet faaliyetleri hızlanmıştı. Sadrazam Kâmil Paşa da hükümete yanlış müdahalelerde bulunduğu gerekçesiyle İttihatçıları suçlamış ve yaptığı bakan değişiklikleriyle onların etkisini azaltmaya çalışmıştır. 7 Nisan'da şiddetli bir İttihatçı düşmanı ve Serbesti Gazetesi'nin başyazarı olan Hasan Fehmi'nin Galata Köprüsü üzerinde vurulup öldürülmesi, muhalefet tarafından siyasi amaçlarla kullanılarak İTC üzerine yıkıldı. Hasan Fehmi'nin cenazesi İTC karşıtı bir gösteriye dönüştü. İttihatçılar ise cinayetin üzerlerine yıkılmasını kınayan bir bildiri yayınladılar. 12-13 Nisan gecesinde patlak veren ayaklanmada İstanbul garnizonu isyan etti ve subaylarını etkisiz hale getirdiler. Askerler başlarında softalarla Ayasofya Meydanı'na yürüdüler ve şeriatın geri gelmesini istediler. Hükümet istifa etti; meclis kargaşaya kapıldı; Abdülhamit ise isyancıların taleplerini kabul etti. Düzen bir gün içinde yeniden sağlandı ve İTC iktidardan uzaklaştırıldı. Bu ayaklanma, o dönemlerde kullanılan takvim nedeniyle "31 Mart Vakası" olarak adlandırıldı. Ayaklanmanın baş sebebi olarak İttihat-ı Muhammedi'nin kurucusu Derviş Vahdeti ve Volkan Gazetesi gösterilmiştir (Ahmad, 1999b: 17-18). Abdülhamit 30 yıl süren güçlü yönetimine rağmen, şartlar olgunlaştığında halkına anayasayı yeniden bahşedecek yardımseverlikte bir hükümdar olarak görünmeyi başarsa da Jön Türkler onun iktidarını elinde tutmak için savaşmasını bekliyorlardı (Ahmad, 2012: 45). Bu beklentinin neticesinde gerçekleşen böyle bir olayın azmettiricisi belli olmasa da Abdülhamit'in organizasyonu İTC'nin iktidardan uzaklaştırıldığı iddia edilmiştir (Ahmad, 1999b: 20).

İTC ayaklanma karşısında ilk tepkisini sadarete protesto telgrafları çekerek vermiştir. Bu sırada Mahmut Şevket Paşa komutasında Selanik'te toplanan bir ordu ise ayaklanmayı bastırmak amacıyla İstanbul'a yürümeye başlamıştır. 19 Nisan 1909'da Yeşilköy'e ulaşan ordunun çağrısıyla Heyet-i Mebusan ve Heyet-i Ayan 22 Nisan'da burada toplantıya davet edilmiştir. 24 Nisan'da İstanbul'a giren Hareket Ordusu ayaklanmayı bastırmış; 27 Nisan günü yeniden toplanan mecliste yapılan görüşmeler neticesinde Abdülhamit'in tahttan indirilmesine ve yerine V. Mehmet unvanıyla Reşat Efendi'nin geçirilmesine oybirliğiyle karar verilmiştir. Abdülhamit Selanik'e gönderilerek sıkıyönetim ilan edilmiş, Hüseyin Hilmi Paşa yeniden sadrazamlığa getirilmiş, onun liderliğinde kurulan kabineye pek çok İTC'li üye alınmıştır. 31 Mart Vakası'nın en önemli sonucunun İTC'nin ayaklanmanın bastırılması ile birlikte getirdiği sıkıyönetimden faydalanarak muhalefete karşı tutumunu sertleştirmesi olduğu söylenebilir (Burak, 2003: 305; Türe, 2010: 43).

1.8. 1912 genel seçimleri

⁴ 1942 yılına kadar yürürlükte kalacak olan İntihab-ı Mebusan Kanunu ile seçim sisteminin sınırları çizilmiştir. Buna göre oy hakkı genişletilse de kısıtlı oy uygulaması devam etmiş, kadınlara oy kullanma hakkı verilmemiştir. Erkeklerin oy hakkı ise vergi verme şartına bağlanmıştır. Kanuna göre her sancak bir seçim çevresidir. Her 50 bin erkek nüfusuna bir vekil düşmektedir. Çoğunluk sisteminin uygulanacağı seçimlerin iki dereceli olarak yapılması kararlaştırılmıştır. Yani ilk olarak defterlere kayıtlı her 500 birinci derece seçmen ikinci derece seçmeni seçecek, ikinci derece seçmenler ise milletvekillerini seçecektir. Seçme yaşı ise 25'tir (Dursun, 2010: 371).

Kanun-i Esasi 8 Ağustos 1909 tarihinde İTC'nin arzuladığı şekilde bir kanunla büyük ölçüde değiştirilmiştir. Bu değişikliklerle birlikte parti ve dernek kurmanın önünün önemli bir şekilde açıldığı ifade edilebilir (Gözler, 2010: 170).⁵

1908'den beri İTC karşısında çığlaşan bir muhalefet ortaya çıkmıştı. Bu muhalefetin içerisinde yer alan küçük muhalefet fırkaları, meclis içi ve dışı siyasi dernekler ve azınlık mebusları birleşerek 21 Kasım 1911'de Meşrutiyetin en güçlü muhalefet partisi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kurmuşlardır. 1911 yılı Aralık ayında yapılan ara seçimlerde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı olan Tunuslu Tahir Hayrettin Bey'in, İttihatçıların adayı Dâhiliye Nazırı Memduh Bey'i bir oy farkla mağlup etmesi büyük bir etki yaratmıştır. Bunun neticesinde istifalar başlamış, meclis çoğunluğunu kaybettiğini gören İTC Kanun-i Esasi'de değişikliğe gitmek isteyip başarılı olamamış ve meclisi feshetmiştir (Tunaya, 1989: 164).

Meclisin feshedilmesinin ardından 1912 yılında yapılan genel seçimler önceki seçimler gibi serbest ve hür seçimler olmamış ve tarihe "sopalı seçimler" olarak geçmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İTC arasında bir seçim rekabetinden çok sokak terörü şeklinde geçen bu seçimlerde İttihatçılar muhalefet ve rakipler üzerinde baskı kurarak muhalefetin propaganda yapmasını engellemiş; seçim sandıkları üzerinde büyük bir baskı kurmuştur. Yenilenen seçimleri İTC kazanmış, Hürriyet ve İtilaf Fırkası parlamentoya yalnızca 6 üye sokabilmiştir. 4 Mayıs 1912'de çalışmalarına başlayan bu meclisin ömrü üç ay sürmüştür; 5 Ağustos 1912'de feshedilmiştir. Meclisin yenilenmesi için seçim hazırlıklarına başlanmış olsa da Balkan Savaşları seçimin yapılmasına engel olmuştur (Dursun, 2010: 371-372).

1.9. Babiâli baskını ve Mahmut Şevket Paşa suikastı

1912 yılında yapılan seçimlerde sindirilen muhalefet, politik yollarla etkinlik sağlayamayınca yasadışı yollara başvurmuştur. Darbe hazırlıkları içerisinde bulunarak bazı isyanlara katılmış; bazılarını ise kışkırtmıştır. Sonunda bu yollarla İTC'yi kısa bir süre iktidardan uzaklaştırsalar da kendileri de yönetime gelememiş ve iktidar Babiâli Paşalarının elinde kalmıştır (Türe, 2010: 44). İTC'nin düşmanlarından Kâmil Paşa, sadrazam olarak yönetimi yeniden ele geçirince İttihatçılar üzerindeki hükümet baskısı artmış ve cemiyetin hayatını sürdürmesi tehlikeye girmiştir. Bu dönemde Enver ve Talat Beylerin yönetimindeki İTC'nin kilit kadrosu hükümeti tamamıyla iç sebeplerden ötürü devirmeye karar vermiştir. Fakat aynı dönemde gerçekleşen Londra Konferansı, cemiyete parti çıkarları için değil; memleket sevdasını öne sürerek eyleme geçme yolunu açmıştır. Büyük devletlerin Babiâli'ye 17 Ocak 1913'te bildirdiği öneriler içerisinde Edirne'nin Bulgarlara teslim edilmesi de yer alıyordu. Bu aşırı hassas bir meseleydi. Çünkü Edirne hem bir Müslüman şehriydi hem de devletin eski başkentiydi. Hükümetin büyük güçlere boyun eğeceğini anlayan İttihatçılar, darbe girişimi için bir bahane bulmuşlardı. Nitekim 22 Ocak'ta bir İttihatçı subay grubu Babiâli'ye gelip kabinenin toplandığı salonu basmış; Harbiye Nazırı'nı vurmuş, kabine üyelerini rehin alarak Kâmil Paşa hükümetini istifaya zorlamıştır. Kurulan yeni kabinede Mahmut Şevket Paşa sadrazam ve Harbiye Nazırı olmuştur (Zürcher, 2000: 159-160).

İTC Babiâli baskınıyla birlikte iktidarı tam olarak ele geçirmesinden sonra ılımlı bir politika izlemiştir. Buna rağmen muhalefet, yasadışı faaliyetlere başvurma stratejisini sürdürmüştür. Bunlar arasında en önemlisi Mahmut Şevket Paşa'ya düzenlenen suikasttır. Bu suikasttan sonra iktidar sertleşmiş, muhalifler idam da dâhil olmak üzere çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Bu olayla meşrutiyet döneminin ilk yarısının kapandığı; muhalefetle birlikte yaşayamayacağını anlayan İTC'nin çok partili hayata son verdiği söylenebilir (Akşin, 2006: 354; Türe, 2010: 44).

⁵ Anayasada yapılan değişikliklerden bazılarının vaadi İttihat ve Terakki'nin 1908 seçimleri için hazırladığı siyasi programda bulunmaktadır. Heyet-i Vükela'nın meclise karşı sorumlu olup güvensizlik oyuyla düşürülebilmesi programın 1.maddesinde (Gökbayır, 2012: 77-78), anayasanın birinci maddesine aykırı olmamak şartıyla siyasi parti teşekküllerinin Kanun-i Esasi'ye sokulması 4.maddesinde (Gökbayır, 2012:81), Padişaha tanınan sürgüne gönderme yetkisinin kaldırılacağı ise programın 12.maddesinde (Gökbayır, 2012: 86) vaat edilmiştir.

1.10. 1914 genel seçimleri ve İttihat ve Terakki'nin son dönemi

Balkan Savaşları nedeniyle ertelenen seçimler 1914 yılında yapılmıştır. Her türlü muhalefeti ortadan kaldırarak otoriter bir yönetim kuran İTC, seçimlere rakipsiz girerek tüm temsilcilikleri almıştır. Ortaya çıkan tek parti meclisi Birinci Dünya Savaşı boyunca varlığını sürdürmüştür; Mondros Mütarekesi'nden sonra feshedilmiştir (Tunaya, 1989: 165; Dursun, 2010: 372).

İTC'nin Ocak 1913'te yaşanan hükümet darbesinden sonra iç siyasete tamamen hâkim olduğu söylenebilir. Hükümetteki nüfuzlarını da arttıran İttihatçılar, sadrazamlığa Mısırlı bir Prens olan Sait Halim Paşa'yı getirdiler. Talat Bey Dâhiliye Nazırı olarak kabineye girerken; Enver Bey iki kez üst üste terfi ettirilerek Paşa ve Harbiye Nazırı oldu. Cemal Bey ise terfi ettirildi ve kendisine Paşa rütbesi verildi. Ortaya çıkan bu yönetime Enver, Cemal ve Talat "Triumvası" denmiştir. Enver Paşa orduya hâkimdi. Talat Paşa'nın cemiyet içerisinde büyük bir nüfuzu vardı. Cemal Paşa ise İstanbul muhafızı olduğu müddetçe ülke yönetiminde sözü geçmiştir. 1913-1918 döneminde ülke siyasetine kabineden ziyade İTC'nin iç kurullarının yön verdiği görülmektedir (Zürcher, 2000: 163-164).

Tahtta bulunan padişahların da bir öneminin olmadığı bu dönemde, padişahlar devletin hiçbir önemli işi ile ilgili bilgilendirilmemişlerdir. Dış politikada Abdülhamit Han'ın dikkatle üzerinde durduğu dengeler göz ardı edilmiş ve devlet Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir. Savaşın kaybedildiği kesinleştiğinde Talat Paşa'nın başkanı olduğu hükümet 8 Ekim 1918'de istifa etmiş; gerçekleştirilen olağanüstü kongrede İTC kendisini feshetmiştir. Başta cemiyetin önde gelen isimleri olan Enver, Cemal ve Talat Paşalar olmak üzere bir kısım idareci yurt dışına kaçmıştır. Cemiyet her ne kadar kendisini feshetse de sonraki yıllarda yaşanan çoğu gelişmede ve özellikle askerlerin siyaset sahnesinden bir türlü çekilememesinde yöntemleri gelenek haline geldiği için etkisinin devam ettiği söylenebilir (Hâleoğlu, 2010: 458).

1.11. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temel değerleri

Jön Türklerin ideolojisi burjuva ideolojisi olarak nitelendirilebilir. Yetiştikleri okullar vesilesiyle edinmiş oldukları çağdaş ve Avrupalı dünya görüşünün bir sonucu olarak Jön Türklerin bir burjuva düzeni istedikleri söylenebilir. İTC'nin iktidar olmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde Türklerin denetimindeki kapitalist gelişmenin ortaya çıkması bu istek doğrultusunda hareket edildiğinin önemli kanıtlarındandır.

Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin toplumsal değişmeye önem veriyorlardı. Ahmet Rıza, feodal tipin tam tersine kendi ekmeğini kendi alın teriyle arayan adamın yetiştirilmesi görüşündeydi. Eğitimi tarım ve sanayide gelişmeyi sağlayacak bir kuvvet olarak görüyordu. Prens Sabahattin, burjuvanın egemenliği ilk ele geçirdiği Anglosakson toplumu yüceltiyor; kişisel girişime dayalı bir toplumun oluşturulmasını öneriyordu. Hürriyetin ilanından önceki İTC nizamnamelerinde kadınların da erkekler gibi eşit hak ve görevlerle cemiyete girebilecekleri ifade ediliyordu. Tüm bunlar Jön Türklerin burjuva düzenini istediklerine yönelik somut örnekler olarak öne sürülebilir (Akşin, 2006: 121-122).

İTC'nin 1909 yılında yayınlanan nizamnamesinde cemiyetin ırk ve mezhep ayırmaksızın bütün Osmanlı vatandaşlarının refah ve hürriyet içerisinde yaşaması ile maddi ve manevi ilerlemenin temin edilmesi için çalışacağı ifade edilmiştir (Tunaya, 1988: 67-68). Görüldüğü gibi İTC bütün ulusu kendinde birleştirerek iktidarı elinde tutma amacındadır. Buna rağmen Osmanlı-Türk toplumunun ancak geleneksel hayat tarzını değiştiren kuşaklarını kolayca kendisine bağlayabildiği söylenebilir. Gelenekçi ve eskiyi özleyen kuşaklar önceki sisteme bağlılıklarını gizli gizli sürdürmüşlerdir. İTC, Müslüman-Türk dışındaki halkları da kendisine çekmeyi başaramamıştır. Bir süre sonra ise Müslüman ve Türk olmayanları, özellikle Arap ve Bulgarları da kendine çekemediği görülür. Bunun nedeni cemiyetin onları itmesi değil; halkların artık "ittihat" bilinci içerisinde olmaması olarak gösterilebilir. Abdülhamit'in yönetim tarzı ittihatsızlığın üstünü örtmekteydi. Bu ortadan kalkınca İTC'nin düşündüğü gibi bir Osmanlı ulusu birliğinin olmadığı ortaya çıkmıştır (Berkes, 2002: 403). Ulusların gücünü arkasına alarak iktidar olmayı başaramayan İTC daha ırkçı düşünerek kendi milliyetçiliklerine bir biçim vermeye başlamıştır. Bu tepki ilk başta Turancılık biçimini almıştır. Bunun nedeni olarak Turancılığın İslamcılıkla kolayca bağdaştırılabilecek kadar belirsiz bir ideoloji olması ve Rusya

Türklerinin cemiyet içerisinde nüfuz sahibi olmaları gösterilebilir (Ahmad, 1999a: 188).

2. İttihat ve Terakki'nin Siyasi Parti Tanımı Bağlamında Değerlendirilmesi

Çalışmanın şu ana kadarki bölümünde İTC'nin tarihsel arka planı, doğuş süreci, yaşadığı kırılma noktaları ve temel değerleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ise siyasi bir parti olarak İTC'nin; doğuş teorileri, siyasi parti tipolojileri, kurumsallaşma ölçütleri ve parti sistemleri bakımından analizi yapılmaya çalışılacaktır.

Siyasi parti, kendisini siyasi bir organizasyon olarak tanımlayan; yasal yolları kullanarak sürekli ve yaygın bir teşkilat aracılığıyla seçmenlerin desteğini sağlayıp; bu yolla devlet yönetimini ele geçirmeye ve elde tutmaya çalışan siyasi oluşumdur (İnaç, Erdoğan ve Güner, 2007: 7). Tanım üzerinden gidildiğinde İTC uzun süre cemiyet-fırka iki başlılığı şeklinde sürdürdüğü hayatına 1913 Kongresi sonrası son vererek siyasi parti olduğunu ilan etmiştir (Tunaya, 1988: 32). 1908 seçimlerini demokratik bir ortamda kazanıp 1911 seçimlerini demokratik bir ortamda kaybettikten sonra 1912 seçimleri ile birlikte meşru olmayan yollara başvurmuş ve o seçimleri her yerde İTC adayları kazanmıştır (Türe, 2010: 46).

İTC'nin oldukça yaygın bir teşkilata sahip olduğu söylenebilir. Sadece 1907 yılında yurtdışında Kızanlık, Dobriç, Filibe, Balçık, Burgaz, Vidin, Rusçuk, Şumnu, Köstence, Lefkoşa, Larnaka, Taşlıca, yurt içinde ise Lazistan, İzmir, Diyarbakır, Musul, Şam ve Beyrut şubeleri tesis edilmiştir (Hanioğlu, 2001: 479). 1909'da Arnavut ve Arap mebusların meclis içinde faaliyette bulunmak üzere Mutedil Hürriyetperveran Fırkası adı altında ilan ettikleri fırka ise parlamenter bir grup olmanın ötesine geçemediği gibi sadece Rize ve Basra'da örgütlenebilmiştir (Akşin, 2006: 267). Bu da İTC'nin teşkilatlanma bakımından ne derece üstün olduğunu gösteren bir örnek olarak verilebilir. Nihai olarak İTC'nin siyasi parti tanımına uyduğu söylenebilir.

3. Doğuş Teorileri Bağlamında İttihat Ve Terakki Cemiyeti

Partilerin kökenini açıklamaya çalışan doğuş teorilerini, kurumsal teori, modernleşme teorisi, bunalım teorileri ve birleşme ile bölünme teorileri başlıkları altında gruplandırmak mümkündür.

3.1. Kurumsal Teori

Maurice Duverger bu gruptaki partilerin doğuşunu parlamento içinden doğan partiler ve parlamento dışından doğan partiler olmak üzere iki gruba ayırmıştır.

Duverger (1993: 16)'e göre partilerin gelişimi genellikle oy hakkının ve parlamentonun yetkilerinin genişletilmesine bağlıdır. Meclislerin fonksiyonları ve bağımsızlıkları genişledikçe buradaki üyeler eylemlerinde birlikteliği sağlayabilmek için gruplaşma ihtiyacı duyacaklardır. Oy hakkının daha geniş kesimlere yayılmasıyla birlikte, adayları tanıtmak ve oyları bunlara yönlendirmek için seçmenleri yönlendirecek seçim komiteleri kurulur. Dolayısıyla, partiler parlamento grupları ve seçim komitelerinin doğuşu ile ortaya çıkar. Ayrıca bunların dışında ortaya çıkabilen partiler vardır ki bunların doğuşu seçim ve parlamento çevresi dışında olur.

İTC'nin öncülü olarak ifade edebileceğimiz Genç Osmanlılar, Osmanlı'da ilk meclisin kurulmasını; İttihatçılar ise meclisin tekrardan açılmasını sağlamıştır. Bu bakımdan en azından cemiyet kolunun meclis içerisinden çıkmadığını söyleyebilecek olsak da İTC cemiyet halinde meclise girdikten sonra parti olduğunu ilan etmiştir. Bu nedenle İTC'yi meclis içerisinden doğan bir parti olarak nitelendirebiliriz. İTC ile aynı dönemde faaliyet gösteren fırkalardan Mutedil Hürriyetperveran Fırkası da 1908 genel seçimlerinde seçilmiş mebuslarca kurulmuştur ve bu niteliği ile parlamento içinden doğan parti olarak gösterilebilir (Tunaya, 1988: 208-209).

Bir partinin esas biçimini aslen seçimler ve parlamentonun dışında bulunan bir kurum belirliyorsa; bu gibi durumlarda dışarıdan kurulan bir partiden söz edilmiş olunur. Bir partinin bu şekilde doğuşuna neden olan oluşumlar fikir kulüpleri, halk kulüpleri ve gazeteler olabilmektedir (Duverger, 1993: 23).

Aslen 1889'da Askeri Tıbbiye öğrencileri tarafından kurulan İTC'nin bir iç dinamik olarak ortaya

çıkması ise 1906 yılında Selanik'teki ordu subaylarının girişimiyle olmuştur. O zaman ki adı Osmanlı Hürriyet Cemiyeti olan oluşumun ilk üyeleri 10 kişidir ve aralarında subaylarla bürokratlar da vardır. Daha sonra Paris'te bulunan diğer Jön Türk grubuyla birleşerek İttihat ve Terakki adını almış ardından hızlı bir biçimde yayılmaya başlamıştır (Tunaya, 1989: 7). Bu durum da göstermektedir ki İTC parlamento dışından ilk başta Askeri Tıbbiye öğrencileri, daha sonra ise subaylar ve bürokratlarca kurulmuş bir oluşumdur ve meclisin ortaya çıkmasıyla parti halini almıştır.⁶

3.2. Modernleşme Teorisi

Partilerin doğuşunun modernleşmenin ürünü olduğu söylenebilir. Bir toplumda toplumsal bir modernleşme yoksa siyasal partilerin doğması pek mümkün değildir. Toplumsal ilişkiler bağlamında köklü değişimlerin ortaya çıkmasını sağlayan modernleşme, geleneksel yapılardan modern yapılara geçilmesini sağlar. Modernleşme ile birlikte gelişim gösteren piyasa ekonomisi yeni toplumsal sınıflar ortaya çıkarır. Geleneksel üretim biçimleri değişir ve yeni ilişki türleri meydana gelir. Toplumsal modernleşme siyasal katılmanın artmasına ön ayak olurken; artan siyasal katılma ise siyasal partilerin doğuşunu sağlar. Modernleşen toplumlarda siyasal partiler olmazsa olmazdır. Partisiz toplumlar geleneksel toplum olarak kabul edilmektedir (Dursun, 2010: 259-260).

İnalçık (2014: 91), 1839 Tanzimat Fermanı ile birlikte girilen yeni dönemin Osmanlı Devlet anlayışında modernleşmenin hakiki başlangıcı ve temeli olduğunu söylemektedir. Bu dönemde muhalif oluşumlar ile birlikte anayasa ve meclis ortaya çıkmıştır. Batı'yı yakalamak amacıyla teknik, idari, eğitim ve askeri alanlarda yenilikler hayata geçiren; bir yandan da halk nezdinde İslamiyet'i güçlendirmeye çalışan II. Abdülhamit, bu amacına ulaşmak için Harbiye, Mülkiye ve Askeri Tıbbiye'nin programlarını geliştirmiş; çok sayıda yeni okul açmış ve 19.yüzyıl müspet ilimlerini bu okullarda okutmaya başlamıştır. İTC'yi ortaya çıkaran isimlerin önemli bir bölümü bu okullarda yetişmiştir (Mardin, 1991: 17). Bu gelişmeleri göz önünde bulundurarak İTC'nin modernleşmenin ürünü bir parti olduğu ifade edilebilir.⁷

3.3. Bunalım Teorileri

Toplumu sarsan savaş, devrim, ekonomik bunalım gibi olaylar siyasal partilerin ortaya çıkmasına yol açabilir. Genelde bağımsızlık ve kurtuluş mücadelesi yürüten hareketler daha sonra partilere dönüşmüştür (Kapani, 2007: 179-180). Bunalım teorileri meşruiyet bunalımı, bütünleşme bunalımı ve katılma bunalımı olarak üçe ayrılır.

Meşruiyet bunalımı, devlet mekanizmasının ve siyasal iktidarın kimlerin elinde olacağı ve bunların nasıl yönetim gösterecekleri hususunda toplumda tartışma meydana gelmesi neticesinde ortaya çıkan bunalımdır (Dursun, 2010: 260). II. Abdülhamit'in Meclisi kapatması, anayasayı askıya alması, basın ve toplantı özgürlüklerini kısıtlaması onun kuruntulu doğasıyla birleşince ortaya bir polis devleti çıkarmıştı. İktidarın iplerini elinde tutan Abdülhamit, ayrıca jurnal teşkilatından aldığı bilgiler doğrultusunda gerçekleştirdiği özel mahkemeler, tutuklamalar ve sürgünlerle sıkı bir yönetim sergilemekteydi. Yine bu dönemde devlet Berlin Kongresi neticesinde büyük toprak kayıplarına uğramıştı. İşte böyle bir ortamda İTC'nin devletin kurtarılması gerekçesiyle meşruluk bunalımı olarak nitelendirilebilecek bir durumda ortaya çıktığı söylenebilir (Akşin, 2006: 33-34).

II. Meşruiyet dönemi içerisinde ortaya çıkan asker kökenli Halaskar Zabitan oluşumunun da meşruluk

⁶ İTC döneminde boy gösteren fırkalardan olan İttihad-ı Muhammedi Fırkası, 31 Mart olaylarından on gün kadar önce Derviş Vahdeti'nin Ayasofya'da okuduğu nutuk ile ilan edilen ve Volkan Gazetesi çevresinde kurulan gizli, ihtilalci eğilimli bir oluşum olduğu için parlamento dışından kurulan bir parti olarak gösterilebilir (Tunaya, 1988: 183).

⁷ İTC'nin karşısına çıkan ilk muhalif hareket olan Ahrar Fırkası da Prens Sabahattin'in Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdemi Merkezî Cemiyeti'nin programı etrafında kurulduğu; bireysellik, liberalizm, yerinden yönetim, kişisel girişim gibi esasları savunduğu için modernleşmenin ürünü bir parti olarak gösterilebilir (Tunaya, 1988: 150).

bunalımının bir ürünü olduğu söylenebilir. Abdülhamit döneminde askerlerin terfi ve tayinleri usullere uygun olarak yapılırken İttihatçıların kendi mensuplarını kritik noktalara getirmek için bu usullere uymamaları, Yine İttihatçıların II. Abdülhamit'i tahttan indirip yerine Mehmet Reşat'ı getirmeleri ve Babîali baskını gibi nedenlerle İTC'nin meşruluğunu kaybettiğini düşünen askerlerin 1912 yılında Halaskar Zabitan oluşumunu kurdukları söylenebilir (Zeyrek, 2014: 46-47).

Bütünleşme bunalımı, daha çok din, dil ve etnik yapı bakımından homojen olmayan toplumlarda ortaya çıkmaktadır (Dursun, 2010: 261). Genellikle yeni ulusların ortaya çıktığı dönemlerde görülen bu bunalım türünün İTC açısından geçerli olduğunu söylemek zordur. Fakat 1909 yılında bazı Arap ve Arnavut mebusların meclis içerisinde faaliyette bulunmak üzere kurdukları Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın bütünleşme bunalımı neticesinde ortaya çıkan bir siyasi hareket olduğu söylenebilir (Akşin, 2006: 267).

Yöneticilerin siyasal sisteme katılmak isteyen birey ve grupların bu taleplerini gayri meşru olarak görmeleri durumunda katılma bunalımı yaşanabilir. Sanayileşme sürecinde ortaya çıkan yeni toplumsal sınıfların siyasete katılma istekleri modern partilerin doğmasını sağlamıştır (Dursun, 2010: 261-262). İTC'nin kurucuları da genel olarak batılı tarzda okullarda yetişip o idealler doğrultusunda devleti kurtarmayı hedefleyen kişiler oldukları için katılma bunalımı yaşadıkları düşünülebilir.⁸

3.4. Birleşme ve Bölünme Teorisi

İTC'yi birleşme ya da bölünme yoluyla kurulan partiler arasında gösterebilmek zordur. Meşrutiyet döneminde birleşme yoluyla bir araya gelen partilerin en önemlisi Hürriyet ve İtilaf Fırkası olarak gösterilebilir. Bu fırkanın çekirdeğini meclis içindeki Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ve Ahali Fırkası'nın bir araya gelmesi oluşturmuştur (Tunaya, 1988: 265). Ahali Fırkası, İTC'den ayrılan Gümülcine, Karesi, Trablusgarp, Bayezit, Burdur ve Erzurum mebusları tarafından 1910 yılında bölünme yoluyla kurulmuş bir parti olarak gösterilebilir (Tunaya, 1988: 234).

4. Siyasi Parti Tipolojileri Bağlamında İttihat Ve Terakki Cemiyeti

İTC her ne kadar tipolojilerin çoğu ortaya çıkmadan önce kurulmuş olsa da, belirli yönleriyle siyasi parti tipolojilerine uygunluk göstermektedir.

4.1. Kadro-Kitle Partisi ayrımı açısından İttihat ve Terakki Cemiyeti

1951 yılında Maurice Duverger'in yaptığı kadro-kitle partisi ayrımının geniş yankı uyandırdığı ve bazı yönleriyle eleştirilse de genellikle benimsendiği söylenebilir (Kapani, 2007: 185).

Kadro partileri demokrasi sürecinde ilk görülen ve genellikle siyasetin sağ cenahında yer alan partilerdir (Dursun, 2010: 266). Kadro partileri seçimlere hazırlanmak, kampanyayı yürütmek ve adaylarla teması sağlayabilmek için seçkinleri bir araya getirmeye çalışırlar. Bu seçkinler adı, prestiji ve ilişkileri sayesinde adaya destek olup oy sağlayabilecek nüfuzlu kişilerdir. Seçim dönemleri dışında pek fazla çalışmayan kadro partileri seçim dönemleri geldiğinde bu savaşın barutu olan paranın toplanması ve oyların kazanılması için hemen harekete geçer. Kadro partilerinde seçim bölgelerindeki komitelerle partinin merkezi arasındaki ilişkiler gevşektir ve parti genel merkezi bölgesel örgütler üzerinde otorite kuramamıştır (Duverger, 1993: 107; Kapani, 2007: 185-186).

Kitle partileri üyelere dayanan partilerdir. İdeolojik çizgileri daha belirgin olan bu tarz partiler; üyelerini siyasal yönden eğitmeye büyük önem verirler. Yaptıkları her seçim kampanyası geniş çaplı giderlere yol açar. Bu maliyet her biri mütevazı olarak katkıda bulunan ve mümkün olduğunca çok sayıda tutulan üyeler tarafından karşılanır. Sadece seçim dönemlerinde değil sürekli faaliyet halindedirler. Parti teşkilatı adeta bir okul gibidir ve yönetici elit yetiştirmektedir. Örgütlenme açısından merkezîyetçi ve disiplinli kuruluşlardır (Duverger, 1993: 107; Kapani, 2007: 186-187).

⁸ Meşrutiyet dönemi içerisinde 15 Eylül 1910'da İştirak Dergisi etrafında Hüseyin Hilmi Bey'in önderliğinde sosyalist düşünceleri savunup bunları yaymak amacıyla kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası da katılma bunalımı neticesinde ortaya çıkan partilere örnek gösterilebilir (Türe, 2010: 52).

Türk siyasi partileri için tam olarak kadro ya da tam olarak kitle partisi demek pek mümkün değildir. İTC için de bu durumun geçerli olduğu söylenebilir. İTC kadro partisi yönüyle ileri boyutlarda olmasa da seçkindir. Kurucuları ve üyelerinin çoğunluğu bürokratlar, subaylar ve sivil aydınlardan oluşmaktadır. Uyguladıkları seçim sistemi ve sosyalizme karşı olan tutumları kitlelere herhangi bir iktidar tanımayacaklarını gösteren nitelikler olarak öne çıkmaktadır (Ahmad, 1999b: 10). Kadro partilerinin önemli ayırt edici özelliklerinden birisi olan seçimler dışında faaliyette bulunmama durumunun İTC için geçerli olmadığı söylenebilir. İTC gizli bir cemiyet olarak kurulmuştur ve cemiyet olarak kalma arzusu her zaman fırka olma arzusundan daha önde gelmiştir. Çünkü cemiyet rolü hep kurtarıcı olmuştur ve İTC bu yönüyle büyüyüp gelişmiştir. İTC meşrutiyetle birlikte mecliste önemli bir yer edinince muhalefetin eleştiri oklarına hedef olduğu için kendisini cemiyet ve fırka olarak ayırmıştır. Ancak fırkanın her zaman cemiyetin kontrolünde olduğu söylenebilir (Tunaya, 1989: 200-201). Tunaya'ya göre İTC bir kitle partisidir. Disiplinli ve hiyerarşik bir yapıya sahiptir, ideolojik yapısı ön plandadır ve seçim dönemleri dışında da faaliyettedir (Tunaya, 1989: 204-209). Kitle partisi tanımında görülen üye sayısını artırmak yoluyla partiye gelir sağlama durumu ise İTC için söylenemez. İTC seçkindir ve bu yönüyle kitle partisi olarak nitelenmek zordur. Yine kadro mu kitle mi ayırımında daha çok kitle partisi özelliklerini gösterdiğini söylenebilir. 1908 Eylül'ünde kurulan Ahrar Fırkası'nın da yüksek tabakadan ailelere mensup zengin kişilerden oluştuğu için bu yönüyle İTC gibi kadro partisi özelliği gösterdiği söylenebilir (Ahmad, 1999b: 10).

4.2. Bireysel Temsil Partisi ve Toplumsal Bütünleşme Partisi ayrımı açısından İttihat ve Terakki Cemiyeti

Sigmund Neumann siyasi partileri 'bireysel temsil partisi' ve 'toplumsal bütünleşme partisi' olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutmuştur. Toplumsal bütünleşme partilerini ise 'demokratik bütünleşme partileri' ve 'totaliter bütünleşme partileri' olmak üzere ayırmıştır. Bireysel temsil partileri, Duverger'in kadro partilerine benzer. Sadece seçim zamanlarında faaliyet gösteren bu partiler disiplin ve ideoloji yönünden zayıftır. Üyelerinden aktif bir katılma beklemezler ve onların davranışlarını kontrol altında tutmaya çalışmazlar. İdeolojileri yönünden pragmatik bir nitelik taşırlar (Kapani, 2007: 189-190).

Toplumsal bütünleşme partileri Duverger'in kitle partilerine benzer. Bunlardan birisi olan demokratik bütünleşme partileri, üyelerini ideolojik ve örgütsel bir çatı altında toplayarak onların sosyal hayatlarıyla yakından ilgilenirler. Amaçları hızlı sanayileşme ve kentleşme sonucunda kendi yerlerinden kopup merkezde kümelenerek yalnızlaşan toplulukları yeniden toplumla bütünleştirmektir. Bu partilerde oy desteği sosyal sınıflara dayanır. Totaliter bütünleşme partileri ise parti ve üyeler arasında bağın çok daha sıkı olduğu ve partinin üyelerin davranışlarını düzenleme ve kontrol yetkisine sahip olduğu partilerdir. İdeoloji katı ve kapsayıcıdır. Totaliter bir dünya görüşüdür. Üyelerden bu ideolojiye tam bağlılık istenir. Partinin sözünden çıkanlar cezalandırılır (Kapani, 2007: 190-191).

İTC'nin bireysel temsil partilerinin özelliklerini yansıtmadığını söylemek mümkündür. İttihat ve Terakki'nin fırka kanadı, cemiyet kanadının patronluğu ve propagandası altında seçilmiş kişilerden oluşuyordu. Yani mebuslar cemiyetin adamlarıydı (Tunaya, 1989: 200-201). Ayrıca İTC, Teşkilat-ı Teşriye ile yasama alanında; Teşkilat-ı Hariciye ile ise dışarıda sürekli faaliyet halindeydi (Tunaya, 1989: 209). Hal böyleyken gevşek parti teşkilatı, kişilere dayalı siyaset ve sadece seçim döneminde etkinlikten bahsetmek zordur. Toplumsal bütünleşme partileri bakımından İTC'yi 1914'ten sonra Türkçülüğe ve özellikle Turancılığa kaydığı dönemde yediden yetmiş doktriner bir eğilimle ideoloji empoze etmeye çalışmadığı için totaliter bütünleşme partisi olarak ifade edilemese de otoriter bütünleşme partisi olarak ifade edilebilir. Meşrutiyet döneminin siyasi fikir cereyanları içerisinde en zayıfı olarak tanımlanan Osmanlı Sosyalist Fırkası, sosyalist düşünceleri savunup bunları yaymayı amaçlayan bir oluşum olarak bu yönüyle totaliter bütünleşme partileri arasında gösterilebilir (Türe, 2010: 52).

4.3. Hepsini Yakala Partisi olarak İttihat ve Terakki Partisi

Hepsini yakala partilerinin teorisi Duverger'in tipolojisindeki eksiklikleri tamamlamak amacıyla Otto Kirchheimer tarafından ortaya konulmuştur (Kapani, 2007: 192). Kirchheimer'a göre hepsini yakala partisi olabilmek için ideolojik yönleri azaltarak kısa vadeli taktikler oluşturulması, üst düzey lider grubunun daha fazla kuvvetlendirilmesi, parti üyesi bireylerin rolünün azaltılması ve daha geniş seçmen kitlesine ulaşmak için geleneksel yönden ilişkili olunan menfaat gruplarına yapılan vurgunun azaltılarak daha çok sayıda menfaat grubuyla ilişkiler kurulması gerekmektedir (Süer: 2011: 61).

İTC için 1909 yılına kadar tam olarak hepsini yakala partisi görünümü verdiği söylenebilir. 1889 yılında kurulan İttihat-ı Osmani Cemiyeti'nin ve 1906'da kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin amacı Abdülhamit yönetimine karşı meşrutiyeti tekrar getirmek için birlikte hareket etmektir. İTC'nin 1909 yılında yayınlanan nizamnamesinde cemiyetin cins ve mezhep ayırmaksızın bütün Osmanlı vatandaşlarının refah ve hürriyet içerisinde yaşaması ile maddi ve manevi ilerlemenin temin edilmesi için çalışacağı ifade ediliyordu. Nizamnamede böyle bir maddenin yer almasının nedeni İTC'nin bütün ulusu kendinde birleştirerek iktidarı elinde tutma niyeti olarak gösterilebilir. İTC ulusların gücünü arkasına alarak iktidar olmayı başaramadığında ise daha ırk odaklı bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır. Ardından Turancılıktan İslamcılığa, Türkçülükten, Laikliğe evirildikçe hepsini yakala partisi olma özelliklerini kaybettiği söylenebilir (Tunaya, 1988: 67-68; Berkes, 2002: 403-404). Meşrutiyet döneminin liberalleri ise adem-i merkezîyetçiliği savunup etnik grupların fiili özerkliğinden yana olmaları dolayısıyla imparatorluğun Türk olmayan nüfusunun da desteğini almıştır ki bu da hepsini yakala partisi özelliğidir (Ahmad, 1999b: 10).

Hepsini yakala partilerinin bir diğer özelliği olan güçlü lider grubu özelliğini İTC için söylemek pek mümkün değildir. 1914 sonrasında parti içerisinde Talat, Enver ve Cemal Paşalardan oluşan parti sultası bulunuyordu. Fakat İTC tarihi boyunca pek çok lider değiştirmiş, zor durumlarda kalmış olmasına rağmen gizli bir cemiyet olmasından gelen yapısı ve ittihatçı olarak tanımlanan birey ve grupları sayesinde ayakta kalmayı başarmıştır. Bu nedenle İTC'yi lider eksenli bir parti olarak göstermek zordur.

Belirtilen bu üç tipoloji dışında oluşturulan başka tipolojiler de vardır. Kişi partileri, kurucu liderin ölümü ile varlığını yitiren partilerdir (Dursun, 2010: 269). İTC'nin liderleri değiştiği süreçte de ayakta kaldığı daha önce belirtildi. 1918'de Mondros Mütarekesi sonucu mevcut durumda liderleri istifa edip yurt dışına kaçmasına rağmen İttihat ve Terakki Kongresi tarafından parti kapatılıp yerine hemen aynı kongrede Teceddüt Fırkası kurulmuştur (Türe, 2010: 52). Bu göstermektedir ki savaş kaybedilmesine, hükümet düşmesine ve partinin liderleri yurt dışına kaçmasına rağmen sadece partinin adı değişmiş teşkilat başka bir isimle yoluna devam edebilmiştir. İdeolojik partiler, her kesimden oy almak gibi bir çabası olmayan, herkese hoş gelen politikalara ve eylemlere yönelmek yerine kendi bildiği yolun doğru yol olduğuna seçmenleri inandırmaya çalışan partilerdir. 1914'ten sonra ideolojik olarak katılan İTC için de bu söylenebilir. 1914 sonrası dinin baskı altına alınmasıyla dinsel duyguları incitmekten ve savaş gayretini kırmaktan çekinilmediği söylenebilir. Bu süreçte Sebilürreşat Dergisi iki yıl kapalı tutulmuş; 1916 Kongresi'nde alınan kararla Şer'i Mahkemeler kapatılarak Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Bunların sekülerleşme yönünde atılan adımlar olduğu ve İTC'nin çağdaş ve kapitalizme uygun bir düzen vurgusunun bir sonucu olduğu öne sürülebilir (Akşın, 2006: 448-449).

5. Kurumsallaşma Ölçütleri Bağlamında İttihat Ve Terakki Partisi

Kurumsallaşma ölçütlerini siyasi dünyaya sokan Samuel Huntington'dır. Bir örgütün kurumsallaşmış kurumsallaşmadığını anlamak için bazı ölçütler kullanılmaktadır. Örgütsel gelişmenin başlıca dinamiği kurumsallaşmadır. Huntington, kurumsallaşmanın temel ölçütlerini, örgütlerin uyarlanabilirliği, karmaşıklığı, özerkliği ve tutarlılığı olarak ayırmıştır (Huntington, 1966: 65). Bu ölçütleri taşıyan örgütlerin kurumsallaştığını kabul etmektedir.

İTC kurumsallaşmanın ilk ölçütü olan uyarlanabilirlik açısından değerlendirildiğinde kronolojik ve kuşaksal yaş bakımından yeterli kurumsallaşma düzeyine ulaşamadığı söylenebilir. İTC, ilk olarak 1889'da ortaya çıkmış, 1906'da yeniden örgütlenmiş ve 1918'de ortadan kalkmıştır. Gizli bir cemiyet olarak kurulmuş, faaliyetlerini sürdürmüş ve kendisiyle özdeşleşen bir liderden ziyade yönetici

kadrolara sahip olmuştur. Bu nedenlerle kuşaksal yaş bakımından verimli bir değerlendirme yapmak zordur. Fakat ilk kurucularından sonra da bir şekilde güçlenerek yoluna devam ettiği; Prens Sabahattin ve Mizancı Murat gibi önemli şahısları kaybetmesine rağmen yoluna güçlenerek devam ettiği için kuşaksal yaş ölçütünü bir bakıma karşıladığı söylenebilir. Eğer İttihatçı kadroların 1920'den sonra Cumhuriyet Halk Partisi'ne geçtiği düşünülüp İTC bu parti içerisinde değerlendirilirse, o zaman kronolojik yaş bakımından da kuşaksal yaş bakımından da gerçek bir kurumsallaşma sağlandığını söylemek mümkün olacaktır.

Partilerin uyarlanabilirliğini fonksiyonel açıdan ölçmek de mümkündür. Çevresindeki değişmelere uyum sağlayabilmiş ve temel fonksiyonlarını bir ya da birkaç defa değiştirebilmiş parti, bu yeteneği gösterememiş bir partiye nazaran daha fazla kurumsallaşmıştır (Huntington, 1966: 68). İTC değişen şartlara uyum sağlayarak yine de varlığını sürdürebilme konusunda başarılı bir partidir. Önemli kırılma noktaları yaşayan İTC, bunların her birinden değişerek ve güçlenerek çıkmıştır denilebilir. İTC'nin birinci kırılma noktası, 1902 yılında Paris'te yapılan kongre sonrası merkezîyetçi, otoriter eğilimli ve ihtilal yanlısı Ahmet Rıza grubu ile Prens Sabahattin'in başını çektiği âdem-i merkezîyetçi ve liberal grubun ayrışmasında yaşanmış ve İTC varlığını Ahmet Rıza'nın grubu üzerinden sürdürmüştür.

İTC'nin ikinci kırılma noktası, 1908 yılında yaşanan devrim neticesinde, gizli olarak başladığı örgütlenmesini açığa çıkarması ve meclis içerisinde yer alarak bir siyasal partiye dönüşmesi ile yaşanmıştır. Ancak bu süreci de kısa bir sürede tamamlamış ve 1908-1913 arası çok partili yaşama adapte olmuştur.

İTC'nin üçüncü kırılma noktası, 1913 yılında iktidarı kaybettikten sonra çoğulcu politikalarından vazgeçerek otoriter bir iktidar haline gelmesidir. İTC tek parti iktidarında da Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar varlığını sürdürmüştür.

İTC'nin dördüncü kırılma noktası, özellikle 1912 sonrası Balkan topraklarının elden çıkması ile Osmanlı siyasetinden vazgeçerek Türkçü ideolojiye yönelmesi ile yaşanmıştır. İTC, Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'nın ardından azınlık nüfusunun çoğunu kaybetmesi sonrası ideolojisinde değişikliğe gitmiştir. Özellikle 1914 yılından sonra Ziya Gökalp'in görüşleri çerçevesinde bir Türkçülük anlayışını benimsediği görülmektedir (Semiz, 2014: 228-229).

İTC'nin beşinci kırılma noktası, 1918 sonrası mütareke döneminde, İTC mensuplarının büyük çoğunluğunun, itttihatçı kimliklerinden sıyrılarak Kurtuluş Savaşı kadrolarına dâhil olmaları ile yaşanmıştır. İttihatçı kadrolar büyük ölçüde 1922 ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin gerçekleştirdiği devrimlere öncülük eden elit sınıf arasında yer almıştır. 1923 Türkiye'sindeki Cumhuriyet Halk Partisi ideolojisi büyük oranda İTC ideolojisi ile örtüşmektedir. Bu nedenle İTC dönemin şartları gereği Cumhuriyet Halk Partisi'ne evrilmiştir denilebilir (Akşin, 2006: 457). Bu nedenlerle İTC'yi uyarlanabilme açısından yetersiz bir parti olarak nitelendirmek mümkün gözükmemektedir. İTC'nin ideolojisinin ve siyasal görüşünün günümüzde de siyasal akım olarak varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

İkinci kurumsallaşma ölçütü olan karmaşıklık ölçütüne göre; bir örgüt zaman içerisinde birçok kurum ve organizasyon geliştirir ve onları sorunsuz bir şekilde yönetebilirse kurumsallaşmış demektir (Huntington,1966: 71). İTC de özellikle 1913 yılından sonra her tek parti rejimi gibi kendi patronajı altında çeşitli dernekler kurmuş ve kendiliğinden kurulanları desteklemiştir. Bunları başarıyla yönettiği de söylenebilir. Partinin 1913 yılındaki milliyetçi ve militarist eğilimleri de bu tür uygulamalara olanak sağlamıştır. Bu kuruluşlardan, Türk Ocağı (1911), Köylü Bilgi Cemiyeti (1914), Osmanlı Maarif Cemiyeti (1915) gibiler kültürel nitelikte; Kalaycı Esnafı Cemiyeti (1915), Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi (1916) gibileri ise mesleki niteliktedir. Partiyeye bağlı en önemli kuruluş olarak İTC ile özdeşleşen Teşkilat-ı Mahsusa gösterilebilir (Tunaya, 1989: 273-274).

Bir diğer kurumsallaşma ölçütü özerkliktir. Bir örgüt kendisine yakın sosyal gruplardan bağımsız hareket edebildiği, ideolojisinin dışında kararlar alabildiği ölçüde kurumsallaşmıştır. Parti tek bir sosyal sınıfın çıkarlarını savunuyorsa çeşitli grupların çıkarlarını savunan bir partiye göre daha az kurumsallaşmıştır (Huntington,1966: 74). İTC'nin Abdülhamit'e karşı mücadelesinde kendisini destekleyip ardından gerçekleştirilen değişimi yeterli bulan unsurlara rağmen devrimden sonra da

siyasete sürekli olarak müdahale etmesi bir özerklik göstergesi olarak ifade edilebilir (Ahmad, 1999b: 23).

Son kurumsallaşma ölçütü tutarlılıktır. Bu ölçüte göre bir örgütün birlik ve tutarlılığı ne kadar kuvvetli ise kurumsallaşması o derece yüksektir. Birlikten ne derece yoksunsa kurumsallıktan da o derece yoksundur. Kolektif ruh, moral değerler ve disiplin sadece askeriye ait değildir. Hükümetlerin de politikalarında tutarlı ve disiplinli olmaları gerekir (Huntington,1966: 75). İTC'nin tutarlı bir siyasi parti olduğunu söylemek mümkündür. Mason teşkilatlarının geleneklerine ve Carbonari'nin hücre tipi yapılanmasına göre örgütlenen ve üye alımlarını yapan cemiyetin tabanı ve üst yönetimi arasında tutarlılık sorunu yaşanmadığı söylenebilir. Partinin tutarlılık sorunu yaşadığı en büyük olay 1902 yılındaki Birinci Jön Türk Kongresi'nde Prens Sabahattin grubu ve Ahmed Rıza grubu arasında yaşanan anlaşmazlıkta ortaya çıkmıştır. Kongrede âdem-i merkezîyetçilik ve merkezîyetçilik hususu temelinde çıkan anlaşmazlık sonucu Prens Sabahattin ve grubu cemiyetten ayrılmak zorunda kalmıştır.

SONUÇ

İTC'nin II. Abdülhamit dönemi yönetiminin ve Osmanlı Devleti'nin yaşadığı çöküş döneminin bir sonucu olarak dönemin modernleşme hareketleri ekseninde ortaya çıktığı söylenebilir. İTC, her ne kadar siyasi parti tanımına en çok uyan ilk Türk siyasi partisi olarak gösterilebilecek olsa da ortaya çıktığı dönemde demokrasi yönündeki tecrübe eksikliği nedeniyle ve temelleri gizli bir örgüte dayandığı için modern anlamda çok partili demokratik hayat içerisinde lokomotif konumuna gelebilecek bir parti olamamıştır. Bununla birlikte Türk demokrasisi açısından çok partili hayat başta olmak üzere, seçimlerin, meclis içerisindeki partisel faaliyetlerin ve hükümetlerin temelleri İTC'nin açtığı yolla birlikte atılmıştır. Böylece İTC'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne seçim tecrübesi ve çok partili ortam geleneği bırakarak bunun üzerine yeni değerler inşa etme fırsatı sunduğu söylenebilir.

İTC'nin, çok partili hayatı bitirip kendi otoriter yönetimini kurmakla demokratik değerler açısından olumsuz bir adım atmış olsa da o dönemde iktidar-muhalefet ekseninde yaşanan güç çekişmelerinin devleti uçuruma sürüklediği göz önünde bulundurulduğunda belki de gerekli bir adım attığı düşünülebilir. Tek parti döneminde yürütülen faaliyetler bakımından ise İTC için dönemin genel havası ve o dönem Türk düşünce dünyasının önde gelen isimlerinin düşünceleri çerçevesinde bir yol izlediği söylenebilir. Bu, amacı ülkeyi kurtarmak olan bir kadroyu rasyonel olarak görülebilen ama pek rasyonel olmadığı tecrübe edilen bazı adımlar atmaya götürmüştür. Yine de özellikle Kurtuluş Savaşı'nda ve Cumhuriyet Halk Partisi ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılışında önemli bir etkisi olan İttihatçı kadroların kurumsallaşma bakımından etkin bir yapıya sahip olduklarını belirtmek faydalı olacaktır. Çünkü her ne kadar Mondros Mütarekesi ile birlikte İTC dönemi sona ermiş olsa da siyasi parti tanımı ve Huntington'ın ortaya koyduğu ölçütler bakımından Türkiye'nin en köklü kurumlarından olan Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde de etkileri devam etmiş ve Türk siyasi hayatının en önemli kurumsallaşma çizgisini 1908 yılından günümüze kadar taşımıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde İTC, siyasi parti tanımına uygunluk göstermektedir. Duverger'in ortaya koyduğu doğuş teorileri açısından hem parlamento içinden hem parlamento dışından doğan parti özelliklerini taşımaktadır. Modernleşmenin hız kazandığı bir dönemde ortaya çıkmış; II. Abdülhamit döneminde yaşanan meşruiyet bunalımı ve siyasal sisteme katılma bunalımı; kuruluşunda ve devamlılığını sağlamasında etkili olmuştur. Hem kadro hem de kitle partisi özelliklerine sahip olduğu görülse de kitle partisine daha yakın özelliklere sahip olduğu ifade edilebilir. Sigmund Neumann'ın teorisi açısından bakıldığında tam olarak totaliter bütünleşme partisi özelliklerini taşıdığı söylenemez. Otoriter bütünleşme partisi özelliklerini taşıdığı söylenebilir. 1909 yılına kadar izlediği politikayla Kircheimer'in hepsini yakala partileri özelliklerini göstermiş; daha sonra bu yönünü kaybetmiş; 1914 yılından sonra ideolojik parti özellikleri sergilemeye başlamıştır. Kronolojik ve kuşaksal yaş bakımından yeterli kurumsallaşma düzeyine sahip olmasa da, Huntington'ın uyarlanabilirlik ölçütünü karşıladığı; birçok kurum ve organizasyon geliştirerek karmaşık bir yapı geliştirdiği; özerklik ve tutarlılık ölçütlerine sahip olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz (1999a), *İttihat ve Terakki 1908-1914*, 5.Baskı, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ahmad, Feroz (1999b), *İttihatçılıktan Kemalizme*, 4.Baskı, Çev. Fatmagül Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ahmad, Feroz (2012), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 11. Baskı, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akşin, Sina (2006), *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 4.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Arslan, Taner (2008), "İttihad-ı Osmanî'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne", *Bilig Dergisi*, Sayı 47, ss.79-120.
- Berkes, Niyazi (2002), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Burak, Durdu Mehmet (2003), "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 14, ss. 291-318.
- Dursun, Davut (2010), *Siyaset Bilimi*, 5.Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Duverger, Maurice (1993), *Siyasi Partiler*, 4. Baskı, Çev. Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Dündar, Fuat (2008), *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gökbayır, Satılmış (2012), "Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, ss. 61-96.
- Gözler, Kemal (2010), *Anayasa Hukukuna Giriş*, 16. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.
- Hâleoğlu, Mehmet (2010), "İttihat ve Terakki Partisi'nin Sonu", *Sızıntı Dergisi*, Yıl 32, Sayı 381, ss.458.
- Hanioğlu, M. Şükrü (1985), *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hanioğlu, M. Şükrü (2001), "İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 23.
- Huntington, Samuel (1966), "Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma" Çev. Ergun Özbudun, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, ss. 55-107.
- İnaç, Hüsamettin, Selami Erdoğan ve Ümit Güner (2007), "Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Sosyo-Politik Nedenler", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 13, <http://www.akademikbakis.org/eskisine/13/makale/parti.pdf>, 24.03.2016.
- İnalçık, Halil (2014), "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, 4. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kapani, Münci (2007), *Politika Bilimine Giriş*, 19. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Kuran, Ahmed Bedevî (2012), *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif (1991), *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, 1.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2014), "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, 4.Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Semiz, Yaşar (2014), "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 35, ss. 217-244.
- Süer, Sançar Sefer (2011), " "Catch-All" Siyasi Partiler", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 96, ss. 49-90.
- Tunaya, Tarık Zafer (1988), *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1.Cilt, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer (1989), *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 3. Cilt, 1. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Türe, İlknur (2010), "İttihat ve Terakki Partisi", *İttihat ve Terakki'den Günümüze Türkiye'de Siyasal Partiler*, Ed. Turgay Uzun, 1.Baskı, Orion Kitabevi, Ankara.
- Uğurlu, Nurer (2009), "Kurtlar Ocağı İttihat ve Terakki", *Biz İttihatçılar*, Ed. Ö. Andaç Uğurlu, 1.Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Zeyrek, Suat (2014), "II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Ordu-Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış", *Studies Of The Ottoman Domain*, Cilt 4, Sayı 6, ss. 39-64.
- Zürcher, Erik Jan (2000), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 7. Baskı, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Y